

Mettertijd

Van Ton Lemaire verscheen eveneens bij Ambo|Anthos uitgevers

- 1968 De tederheid
- 1970 Filosofie van het landschap
- 1976 Over de waarde van culturen
- 1980 Het Vertoog over de Ongelijkheid van Jean-Jacques Rousseau
- 1986 De indiaan in ons bewustzijn
- 1988 Binnenwegen
- 1990 Twijfel aan Europa
- 1995 Godenspijs of duivelsbrood
- 1997 Wandelenderwijs
- 2002 Met open zinnen
- 2004 De leeuwerik
- 2007 Op vleugels van de ziel
- 2008 Claude Lévi-Strauss
- 2010 De val van Prometheus
- 2013 Verre velden
- 2014 Het lied van Hiawatha

Ton Lemaire

Mettertijd

Dertig miniaturen

AmbolAnthos
Amsterdam

ISBN 978 90 263 2860 2

© 2014 Ton Lemaire

Omslagontwerp Marry van Baar

Omslagillustratie © Jan Josephsz van Goyen, *Le chêne foudroyé*, 1638 /

Musée des Beaux-Arts-Mairie de Bordeaux / Cliché L. Gauthier

Foto auteur © Nicky Renckens

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

Ik heb op menige wandeling van een paar uur meer geleerd dan ik door het lezen van honderd boeken ooit geleerd zou kunnen hebben.

(J.G.Herder, brief tijdens reis in Italië, maart 1789)

De mooiste momenten zijn altijd weemoedig, je weet dat ze vluchtig zijn, je zou ze willen vasthouden, je kunt het niet.

(A. Maurois, *Climats*, 1929)

O tijd, wrede tijd, die om ons te kunnen verleiden met die frisse, vandaag ontloken roos, die zoet geurende van gisteren vernietigd heeft.

(L. Cernuda, *De vogel poëzie*, 2002 (1942))

Voor Nicky Renckens

Inhoud

Voorwoord 11

- 1 Das 13
- 2 Ven 16
- 3 Bomen 19
- 4 Zandgroeve 26
- 5 Peel 29
- 6 Grotten 33
- 7 Bron 39
- 8 Eikenbos 41
- 9 Verlaten velden 46
- 10 Onderweg 50
- 11 Onbekend dorp 59
- 12 Ardennen 65
- 13 Onbewoond eiland 70
- 14 Oaxaca 74
- 15 Machu Picchu 80
- 16 Amazonië 86
- 17 Les Arques 94
- 18 Pont-Aven 100
- 19 Weimar 106
- 20 Beukenbos in Thüringen 112
- 21 Kasteel 118
- 22 Palaggiu 124
- 23 Herdershut 127
- 24 Tumulus 130

- 25 Tollund-man 133
- 26 Rommelmarkt 137
- 27 Jan 140
- 28 Eenzaam uur 142
- 29 Laatste lente 146
- 30 In het voorbijgaan 153

Personenregister 159

Voorwoord

De stukken in deze bundel bestrijken een grote verscheidenheid aan onderwerpen. Ze zijn gebaseerd op indrukken en ervaringen die ik in de loop van mijn leven heb opgedaan – veel ervan tijdens wandelingen, tochten en reizen – en die mij aanleiding hebben gegeven tot korte beschouwingen. Ik heb ze ‘miniaturen’ genoemd omdat ik geprobeerd heb in kort bestek een gebeurtenis, een situatie of een emotie die mij getroffen heeft op te roepen. Daardoor bevat dit boek (auto)biografische elementen waarvan enkele teruggaan tot mijn vroege jeugd, andere zijn van later datum en sommige nog vrij recent.

Ruimte en tijd spelen in de volgende pagina's een belangrijke rol. Plekken en landschappen hebben me van jongs af aan gefascineerd en die ruimtes hebben nu eenmaal ook een zekere tijdsdimensie. De tijd blijkt volgens mij daarin uiteindelijk de overheersende instantie te zijn. Aan de tijdservaring zit zowel een objectieve als een subjectieve kant. De eerste heeft betrekking op de veranderingen en bewegingen buiten ons, in natuur en materie, die door ons bewustzijn worden waargenomen en beleefd. Het bewustzijn op zijn beurt heeft bovendien een innerlijke tijdservaring die voortvloeit uit de voortdurende bewustzijnsstroom die zich in het subject voltrekt doordat het 'ik' reflexief aanwezig is bij de eigen ervaringen en belevingen. Deze twee bronnen van tijdsbesef worden gevoed en versterkt door de gehele versnelling van het leven in de hedendaagse maatschappij die door haar dynamiek, haar obsessieve gerichtheid op verandering en vernieuwing, haar ijver om zoveel mogelijk tijd te bespa-

ren en te benutten ongewild de ervaring van tijdelijkheid in het leven verhevigd heeft.

Het presenteren van mijn ervaringen en beschouwingen gaat gepaard met een bezinning op de werking van de tijd, staat stil bij herinneren en vergeten en stuit op het onvermijdelijke voorbijgaan der dingen en op mezelf als ‘voorbijganger’. Daardoor bewegen deze miniaturen zich tussen enthousiasme en bewondering voor de wereld en anderzijds een melancholie vanwege de vergankelijkheid van alles wat bestaat en gebeurt. Dit gevoel van het onophoudelijke voorbijgaan, dat ik altijd al heb ervaren, is met het ouder worden nog toegenomen. Inderdaad verandert daarbij de tijdservaring zelf, niet alleen doordat de jaren steeds sneller lijken voorbij te gaan en ik een steeds langer tijdsverloop achter me weet te krijgen, maar vooral omdat het besef te leven in voorlopigheid en vluchtigheid mettertijd steeds intenser wordt.

Ten slotte vermeld ik nog Nicky Renckens, die de wording van dit boek met aandacht heeft gevolgd en die ik bij deze hartelijk bedank voor de kritische opmerkingen over mijn tekst. Aan haar heb ik dit boek opgedragen.

T.L., april 2014

Das

Als klein kind mocht ik soms enkele dagen gaan logeren bij een oom die jachtopziener was op een landgoed in Oost-Brabant. Ik woonde destijds in de grote stad, waardoor een verblijf daar iets sprookjesachtigs had. Het huis van de oom, wit geverfd, met een strodak, lag ver buiten het dorp in de bossen. Rond het huis heerste altijd een gezellige bedrijvigheid van kippen die tot mijn verbazing 's nachts in de bomen sliepen, ganzen waarvan ik het reusachtige ei weleens bij het ontbijt kreeg, fazanten die in een grote ren werden gehouden om later in het wild te worden uitgezet, en honden van verschillend ras en grootte. Elke zomer was er wel weer een nest jonge hondjes die kwajongensachtig achter de bedaarde bruine kippen aanhouden en onophoudelijk met elkaar ravotten. In een hoek van de groentetuin stond een rij bijenkorven en -kasten waar in de zomer bijen af en aan vlogen en het altijd rook naar was en honing. Vlak bij het huis begon een groot dennenbos, het eerste bos dat ik ooit in mijn leven zag en dat vanaf het begin een geheimzinnige aantrekkingskracht op me uitoefende. In een kooi aan de zoom van het bos zaten twee fretten, stinkend en schuw. Ik ging er af en toe even naar kijken, want al vond ik ze niet echt aardig, er was toch iets in hen dat me aantrok. Misschien was het hun wildheid die zich uitte in rusteloos rondlopen, waarbij ze soms hun scherpe tandjes lieten zien en terloops hun fletse ogen op me richtten.

Niet ver van de woning van de jachtopziener lag onder zware linden het grote en enigszins vervallen zomerverblijf van de adellijke familie op wier grondgebied mijn oom voor een goede

wildstand moest zorgen. De jonkheren kwamen er alleen maar voor de jacht, zodat het huis gewoonlijk leeg en verlaten lag en ik er van mijn oom en tante soms een kijkje mocht nemen. Een groot vertrek in het gebouw was als jachtkamer ingericht. Er bevond zich een hele verzameling van opgezette vogels en zoogdieren, trofeeën van de heren jagers. De dieren waren oud en bestoft en ze roken muf, zoals trouwens het hele huis. Ik keek nieuwsgierig naar al die dode dieren waarvan ik de meeste nog nooit had gezien en die een vaag verlangen in me opriepen om al die wezens in levenden lijve te zien. Het oude huis boezemde me groot ontzag in. De geweien en geweren aan de muur, de massieve meubels en de portretten van voorouders hoorden thuis in een wereld die helemaal nieuw voor me was. Dat alles verwarde me, omdat ik voelde dat buiten mijn vertrouwde wereld nog andere werelden bestonden die ik nooit had vermoed, dat er nog zoveel aan mijn jonge leven was voorafgegaan. In het oude herenhuis lagen brokstukken uit het leven van anderen, jagers met hoeden en laarzen die zich rechtop staand met een hond aan hun voeten hadden laten fotograferen, voorwerpen die ze hadden gebruikt en dieren die ze hadden gedood. Ik rook de levens van vreemde mensen, ik rook een verleden dat heimelijk mijn eigen leven binnendrong.

Op een avond, aan het begin van de schemering, kwam iemand uit de buurt haastig mijn oom roepen. Er was een das in de val gelopen die hij had gezet bij een bewoonde burcht ergens in het bos. Mijn oom schoot in zijn jas en pakte zijn geweer, ik mocht met hem mee. Snel liepen we over het al donker wordend zandpad door het dennenbos. Ik was nieuwsgierig en tegelijk wat angstig gespannen. Om ons heen rezen zwiingend de rechte stammen van de dennen op; het bos geurde zoals dennenbossen op Brabantse zandgronden kunnen doen. Na een flinke wandeling waarbij ik moeite moest doen om de wortels op het pad te vermijden, arriveerden we bij de plek waar de das gevangen was, daar waar het dennenbos overging in eikenhakhout. Enkele volwassenen en een paar kinderen stonden te wachten, iemand richtte een zaklamp op het dier. Mijn oom liep naar voren, ik

volgde hem. Het was de eerste keer dat ik in levenden lijve een roofdier zag en nog wel van dichtbij. Ik, een stadsjongetje, kende ze alleen uit mijn kinderboeken waarin vossen voorkwamen die ondeugender waren dan andere dieren maar voor wie ik toch sympathie voelde, misschien wel omdat ik vagelijk wist dat ze door mensen werden vervolgd.

Ik kreeg een schok toen ik de das zag zitten. Hij zat met een van zijn achterpoten in de ijzeren kaken van de val geklemd, die met een ketting aan een boom was bevestigd. Moeizaam strompelde hij in een kleine cirkel rond, zover de ketting het toeliet. Daaromheen stond de halve kring mensen die naar hem keken. Het dier maakte af en toe heftige bewegingen waarbij de ketting rinkelde, om dan weer stil te zitten; soms leek hij mijn kant uit te kijken. Achter hem kon je nog net de ingang zien van enkele van de holen die naar zijn burcht leidden. Buiten de lichtkring van de lamp doemden de stammetjes op van de jonge eiken, steeds schimmiger wordend om ten slotte op te lossen in het donker.

Ik had medelijden met de das, een gevoel dat met angstige opwinding was vermengd. Zou niemand van de grote mensen beseffen dat het dier pijn leed? Mijn oom, die het tafereel kort had gadeslagen, deed twee stappen naar voren. Ging hij de das losmaken? Hij zette zijn geweer aan zijn schouder en mikte. De das die had rondgestrompeld, had een van zijn rustpauzes en zat stil. Iedereen zweeg en keek naar hem. Het schot ging af en spleet de stilte. Het dier schokte even en zakte in elkaar, werd toen onbeweeglijk. Ieder liep direct druk pratend op het dier toe. Maar ik bleef staan, aan de grond genageld. Ik durfde niemand te laten merken dat mijn ogen vol liepen met tranen. Het was mijn eerste kennismaking met de dood, de dood van een dier. Ik hoor dat schot soms nog.

Ven

Voor Theo M.

Denkend aan mijn jeugd trekt een bonte stoet beelden aan me voorbij, vaak verbonden met plekken en plaatsen. Steeds begint dan ook de glans van water te schitteren, water van een meertje, van een ven, mijn ven. Hoeveel vennen ik ook heb gekend en bezocht, er was er één dat voor mij gold als het ven bij uitstek, als mijn eigen ven. Ik ging er zwemmen, in de winter schaatste ik er, ik wandelde eromheen, ik spiedde naar vogels, ik ging er met een vriend hardlopen, ik droomde er weg, ik was er jong. Het ven was een vast punt in mijn leven en wanneer ik er een week of langer niet was geweest, werd ik onrustig en pakte mijn fiets om erheen te gaan. In de volle zomer zwom ik er vaak, ik raakte er zo aan gewend dat ik me niet meer prettig voelde zonder bad. Zodra het ijs droeg, ging ik er met vrienden schaatsen, tot in de schemering. Bezoek aan dat ven was in die tijd een soort pelgrimage naar een dierbaar oord.

Op de zandgronden in Zuid-Nederland zijn vennen niet schaars. Meestal worden ze omgeven door dennenbossen en vaak ook door hei en brem, zo ook mijn ven. De meertjes zijn gewoonlijk ondiep en hun oevers niet steil; als je het water ingaat, loopt de zandige bodem geleidelijk af. In het diepere deel groeien waterplanten en 's zomers bloeien er waterlelies. Libellen zoe-men er rond, soms schiet een waterhoen weg met hippende staart. Af en toe vliegen er zwaluwen laag boven het watervlak, vangen insecten of scheppen al vliegend met hun bekje wat water op. Door de bossen beschermt wordt het oppervlak zelden door de wind beroerd. Rimpelloos blinkt dan zo'n ven als een pei-

zend oog van het landschap. Vaak liggen vennen nogal afgelegen, zoals ook het mijne, dat in een bosgebied tussen twee dorpen lag. Het kan er heel stil zijn met alleen maar geluiden van een tractor of verkeer in de verte zonder dat ze de sfeer van dat oord echt verstoren. Het is er goed toeven.

In de zomer was het een groot genoegen om er niet alleen te gaan zwemmen maar ook rond te struinen in de omgeving. Om het rulle zand onder je blote voeten te voelen, de zon op je huid en te kijken naar de verschillende tinten van het zand waar de bovenste laag was geërodeerd door de werking van weer en wind. Om mijn ven heen lagen nog enkele kleinere vennen met ertussen zandruggen bedekt met heide en dennen. Ik speurde er naar vuurstenen voorwerpen uit de prehistorie, daar waar het zand was bloot gekomen. Inderdaad vond ik af en toe microlieten, heel kleine artefacten uit het mesolithicum toen de mensen rond deze meertjes moesten hebben gejaagd op waterwild. Dergelijke vondsten voegden voor mij nog een dimensie toe aan de ervaring van het landschap. Op een drassig gedeelte waar hoge heide stond, groeiden enkele blauwe gentianen, toen in Nederland al behoorlijk schaars. Toen ik op een dag rondwandelde onder wat dennen bij een plasje, vloog er geluidloos een bruine vogel op met een witte vlek op de vleugels die grillig wikkend tussen de stammen verdween, een betoverend tafereel omdat alles zich zo stil voltrok. Het was toen voor mij een nieuwe soort: een nachtzwaluw die je trouwens zelden overdag te zien krijgt maar die door mij was gestoord. Al met al was een verblijf bij het ven een totaalervaring: een intense omgang met water, bos en aarde, met planten en dieren, een zowel lijfelijke als zintuigelijke onderdompeling in natuur en landschap.

Ik werd ouder, ik ging studeren in een verre stad maar ik vergat mijn ven niet, al kwam ik er minder dan vroeger; het bleef een vast punt in mijn leven. Op een kwade dag toen ik kwam aanfietsen, ontwaarde ik meerdere graafmachines en bulldozers in de directe omgeving, druk doende met het aanleggen van wat een weg bleek te zijn. Het was begin jaren zestig, de naoorlogse expansie was begonnen met de aanleg van autowegen en auto-

banen en de asfaltering van zandwegen. Overal haastte men zich om vrij baan te maken voor Zijne Majesteit de auto. Ik hield mijn hart vast voor de gevolgen van die ingreep. Ik begon mijn ven te mijden, kon niet goed verdragen dat het zou worden aangetast. Toen de werkzaamheden enkele jaren later waren voltooid, bleek er een autoweg te passeren op ongeveer vierhonderd meter van het meertje, en een op- of afrit ervan lag vlakbij. Weliswaar was het ven zelf onveranderd gebleven, maar door de veranderingen eromheen en het verkeersgedruis was het voor mij nooit meer zoals het was geweest. De omgeving was veranderd, ikzelf veranderde, de betovering was voorgoed verbroken. Bij mijn laatste bezoek besloot ik er nooit meer terug te keren en gaf er de voorkeur aan om mijn herinneringen gaaf te bewaren in plaats van te wennen aan wat ik ervoer als een verminking van de omgeving. Sindsdien ligt mijn ven alleen nog te glanzen in mijn geheugen – en verschijnt soms in een droom – als een dierbaar oord van mijn jeugd, tot ook deze glans zal uitdoven en voorbijgaan met mijn eigen verdwijnen. O wrede tijd!

Bomen

Wat zouden we zijn zonder bomen? Zonder hun ranke of robuuste silhouetten, zonder hun bladeren, hun wuivende kruinen, hun geuren? Al in mijn vroege jeugd zijn ze metgezellen geworden en ze zijn dat altijd gebleven. Het hooggebergte, de woestijnen, de arctische gebieden: ze mogen nog zo indrukwekkend zijn, maar ik zou er niet lang kunnen leven omdat ik de bomen zo zou missen. Een landschap zonder enige vegetatie, zonder bomen als haar hoogste verschijningsvorm, is voor mij hard, onvriendelijk, meedogenloos. Om me prettig te voelen heb ik bomen en struiken om me heen nodig en liefst ook een bos; ze stellen me gerust, ik voel me erdoor omhuld en omhelsd. Natuurlijk is de geborgenheid die bomen bieden heel wat groter in de zomer wanneer ze blad en gebladerte hebben dan in de winter. Maar ook met naakte takken en blote stammen bieden bomen toch een soort gezelschap, zelfs wanneer de herfstregens langs hun stammen slaan of een gure wind de kruinen schudt.

Ik ben op bepaalde bomen meer gesteld dan op andere. Eiken, beuken, berken en essen zie ik bijvoorbeeld liever dan dennen en andere coniferen. Een populier vind ik wat stijf en slordig, een els of een wilg is toch mooier. Binnen de laag blijvende bomen of heesters heb ik een zwak voor de vlier en de hazelaar. Ik hou ook van bomen die je bijna uitsluitend aantreft in de bebouwde kom, bij woningen, zoals linden, tamme en wilde kastanjes en de echte parkbomen zoals platanen en exoten die worden aangeplant vanwege hun ornamentele waarde. Ten slotte noem ik nog de notenbomen en de echte fruitbomen die ons in de lente met

hun bloesems en in de nazomer en herfst met hun vruchten verheugen. Fruitbomen, tot boomgaarden gegroepeerd – liefst natuurlijk met hoogstambomen – vormen een luisterrijk geheel.

Als ik aan bomen denk, denk ik ook aan de schaduw die ze kunnen bieden, vooral in de zomer bij felle zon. Natuurlijk kan schaduw van gebladerte nadelig zijn als de bomen het huis te dicht omgeven en somber kunnen maken. Maar in de volle zomer wordt dat gecompenseerd door de beschutting die ze bieden, en dus ook de verkoeling. In een bos kun je merken hoezeer bomen een matigende, stabiliserende invloed uitoefenen op hun omgeving. In de zomer is het er altijd koeler dan in het open veld en 's winters is het er milder. Hoe prettig is het niet om op een mooie dag in juni enkele uren door te brengen in de schaduw van een grote linde die in volle bloei staat. Om je heen hangt dan de zoetige geur van de bloesem en overal zoemen ijverig insecten. Zo koester ik ook de herinnering aan een stille zondagmiddag toen ik als kind in de sprookjes van Andersen zat te lezen onder een bloeiende vlierboom bij ons huis, een van de weinige vlieren trouwens die tot een echte boom waren uitgegroeid.

Ik ben in de gelukkige gelegenheid geweest om op sommige plaatsen waar ik heb gewoond bomen te kunnen planten en die ervaring heeft een nieuwe dimensie toegevoegd aan mijn verhouding tot bomen. Het is een bijna plechtig moment als je in de winter de wortels van een jonge eik, berk of linde in een gat kunt laten zakken en dat met aarde opvult. Enkele maanden later kun je dan meemaken dat het boompje zijn blad ontvouwt en begint te groeien. Bij het planten van fruitbomen komt daar nog de verwachting bij om na verloop van tijd je eigen fruit te kunnen plukken. Fruitbomen moeten overigens regelmatig worden gesnoeid om ze een harmonische vorm te geven en hun groei te stimuleren. Een fruitboom is immers op een wilde onderstam geënt, is dus product van een menselijke ingreep en moet in zijn ontwikkeling door het snoeien worden begeleid. Een volgroeide appel-, peren- of kersenboom is dus een geslaagde vergroeiing van natuur en cultuur, een echte synthese van beide.